

Šlechtické zahrady zastoupené na plánech židovského osídlení a ve fideikomisních spisech

Filip PAULUS; Šárka STEINOVÁ

ABSTRAKT: Studie se věnuje identifikaci zahradního umění zobrazeného na plánech židovského osídlení z let 1727–1728 a jeho obsahové náplni, kterou lze nalézt ve fideikomisních spisech. Při zpracování byly využity výsledky základního výzkumu dvou zdánlivě nesourodých badatelských činností. Na jedné straně stojí výzkum věnovaný výše zmíněným plánům, na straně druhé se využívá výsledků archivního průzkumu obsahové stránky fondu Fideikomisní spisy. Plány mají kromě svého původního poslání i daleko širší význam. Přinášejí nové poznatky o zaniklých krajinářských zásazích a změnách dnes dochovaných pouze v reliktech. Obsahovou stránku zahradního umění zobrazeného na plánech doplňují zjištěné informace z fideikomisních spisů. Díky srovnání s indikačními skicami a následně se současnými leteckými snímky dokumentují zajímavé změny v české krajině. V tomto směru jsou zmíněné plány jedinými svědky vzhledu šlechtického sídla a jeho bezprostředního okolí ještě před zachycením stavu v rámci indikačních skic.

KLÍČOVÁ SLOVA: kartografické dokumenty; fideikomisní spisy; krajina; zahrady; šlechta

Aristocratic gardens represented on Jewish settlement plans and in fideicommissum files

ABSTRACT: The study deals with the identification of garden art depicted on the plans of Jewish settlements from the years 1727–1728 and its content, which can be found in fideicommissum files. The results of basic research of two seemingly disparate research activities. On the one hand stands research devoted to the aforementioned plans, while on the other hand are the used results of the archival research of the content page of the fideicommissum file collection. In addition to their original mission, the plans have a much broader meaning. They bring new knowledge about extinct landscape interventions and changes preserved today only in relics. The content of the garden art displayed on the plans is supplemented by information obtained from the fideicommissum files. Thanks to comparisons with indication sketches and subsequently with current aerial photographs, they document interesting changes in the Czech landscape. In this respect, the mentioned plans are the only witnesses to the appearance of the aristocratic residence and its immediate surroundings before the situation was captured within the indication sketches.

KEYWORDS: cartographic documents; fideicommission files; landscape; gardens; nobility

Úvod

Studie spojuje doposud zjištěné výsledky základního výzkumu dvou zdánlivě nesourodých badatelských činností. Jednotlivým prvkem je dlouhodobý zájem věnovaný identifikaci zahradního umění v 18. a 19. století na území České republiky.

Na jedné straně byly využity plány židovského osídlení (translokační plány) z let 1727–1728, které překvapivě zobrazují v některých případech kromě svého původního poslání velmi ojedinelé kompozice zahradního umění, jež v rámci srovnání s indikačními skicami a následně se současnými leteckými snímky dokumentují změny v české krajině. Zámecké zahrady jsou celky krajinné kompozice, které byly vůči své-

mu okolí často, jak je patrné na plánech, jasně vymezeny fyzicky (zahradní zdi, kanály, příkopy) i vizuálně. Je však třeba hned na úvod připomenout, že zahradní umění je v tomto směru velmi zranitelné. Má potenciál výrazněji než jiné druhy umění reagovat na změny prakticky okamžitě a často negativně, s nevratnými proměnami rázu krajiny. Následná destrukce může být poměrně snadná a pozdější rekonstrukce často velmi náročná, ba mnohdy vyloučená. V tomto směru jsou zmíněné plány jedinými svědky vzhledu šlechtického sídla a jeho bezprostředního okolí ještě před zachycením stavu v rámci indikačních skic.

Na straně druhé může obsahovou stránku zahradního umění v 18. a 19. století doplňovat probíhající intenzivní archivní průzkum, využívající se archivnímu fondu Fideikomisní spisy. Nelze opomenout ani inspirační zdroje zahradního umění, které prokazatelně obsahují dochované inventáře zámeckých knihoven dotčeného období ve výše zmíněném fondu.

Na závěr studie budou doposud dosažená zjištění aplikována na dvou konkrétních případech v obcích Vysoká Libyně a Kolečovice s panskými dvory v Děkově a Hokově.

Základní archivní prameny

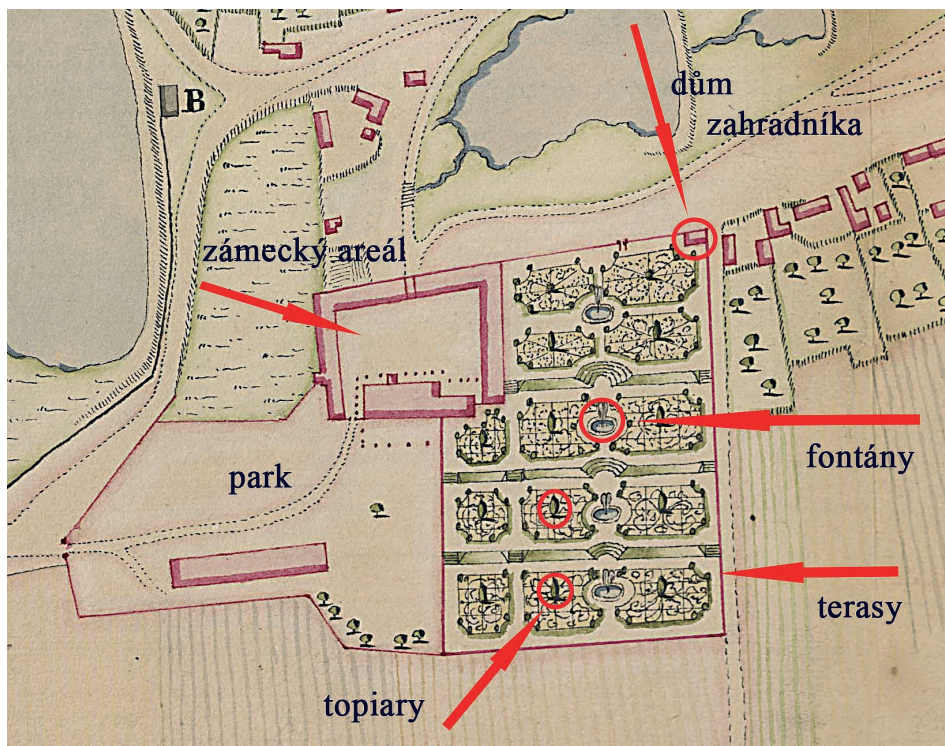
Primárním archivním pramenem se v rámci výše vymezeného tématu stal již zmíněný sou-

bor plánů židovského osídlení z let 1727–1728 uložený v Národním archivu. Plány přinášejí pohled na podobu české krajiny v období odeznívající renesance a probíhajícího baroka. Vznik plánů souvisel s dobovými rozdílnostmi a odlišnostmi mezi menšinovou židovskou a většinovou křesťanskou společností, které byly vyvolány v průběhu historického vývoje na našem území.

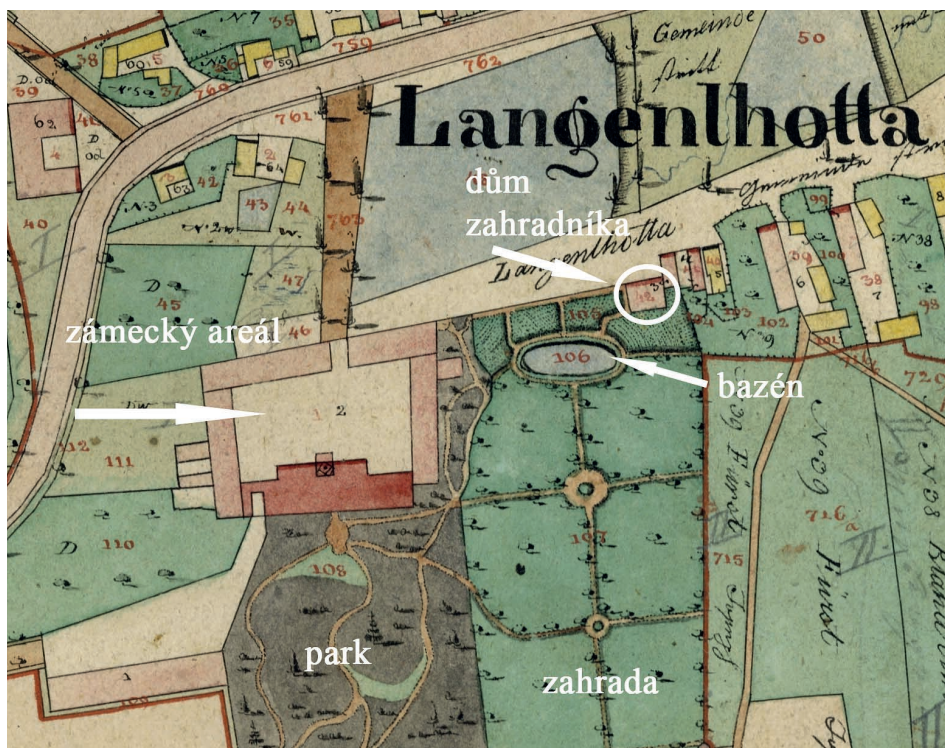
Vzhledem k zaměření plánů věnujících se židovským, církevním a hospodářským objektům lze na nich vysledovat typické kulturní a historické charakteristiky krajiny dokumentující vývoj území a odrážející místní přírodní, sociální a kulturní podmínky. Plány českých obcí s vyznačením židovských obydlí z první poloviny 18. století, uložené v počtu 97 kusů v Národním archivu, byly původně uloženy v registratuře Starého českého místodržitelství, odkud se dostaly do fondu Stará manipulace. Součástí spisů byly původně i plány, na počátku 20. století začleněné Františkem Roubíkem¹ do nově vznikající Sbírky map a plánů. Výjimečně se objevují plány i v dalších fondech.²

Z plánů lze vyčíst mj. historickou sídelní strukturu obce, vedení cest, významné stavby a v neposlední řadě historické krajinářské úpravy. Všechny tyto dílčí prvky utvářejí specifické prvky kulturní krajiny a krajinné kompozice a ovlivňují vizuální podobu prostoru s geniem loci. Stejně tak tyto kompoziční body svým charakterem přitahují pozornost a tvoří dominanty krajinných vazeb, a jsou tak nepostradatelné při vnímání podoby krajiny.³

K identifikaci jednotlivých sídel a objektů porovnáním zobrazeného stavu na plánech byly dále zvoleny indikační skici stabilního katastru, které byly zpracovány cca pouhých 100 let po plánech židovského osídlení. Velmi cenným zdrojem topografických informací je také srovnání výše popsaných archivních souborů s historickými a leteckými snímky. Vzájemným srovnáním je možné přesně lokalizovat objekty zobrazené na plánech židovského osídlení a popsat charakteristiky komponované krajiny jak z pohledu její skladby, tak i historického vývoje. Porovnáním s indikačními skicami lze získat představu o urbanistickém rozvoji sídel a pro-



1



2

■ Poznámky

1 František Roubík (1890–1974), historik a archivář.

2 Filip Paulus – Šárka Steinová, Translokační plán města Hořic z roku 1728, in: *Z archivu ke studentům a zase zpět*, Praha 2021, s. 279–288.

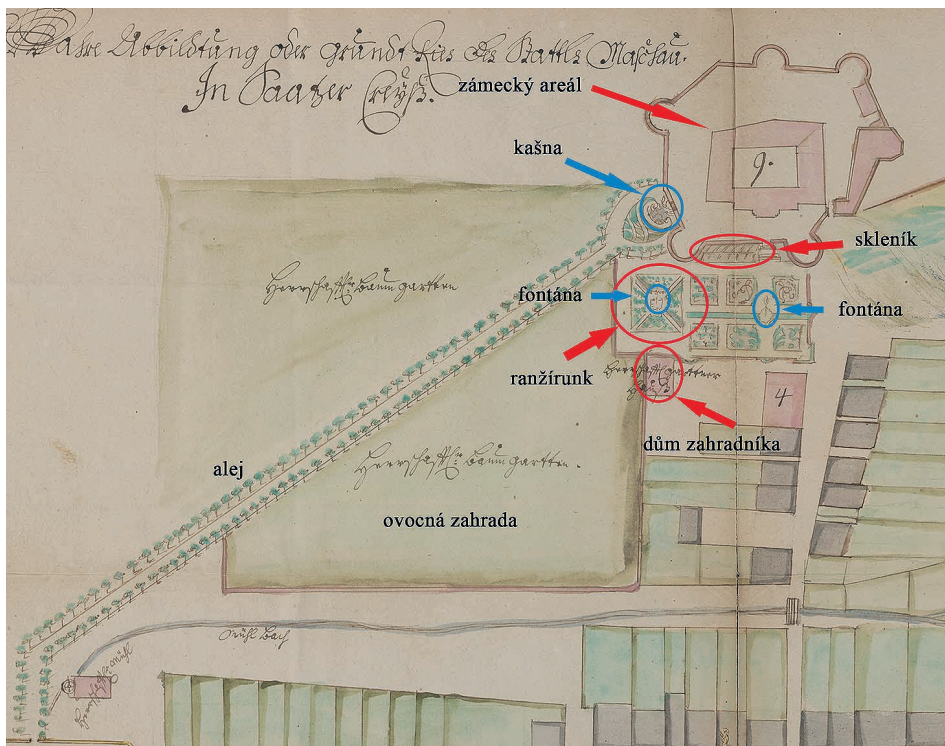
3 Filip Paulus – Šárka Steinová, *Krajina a urbanismus na rukopisných plánech z 18. století. Landscape and urbanism from the 18th century. Translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728*, Praha 2019.

Obr. 1. Výřez z rukopisného kolorovaného plánu obce Dlouhá Lhota na Příbramsku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1115, sign. F/XI/12.

Obr. 2. Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1839 vyobrazující zámek a zahradu v Dlouhé Lhotě. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Ber 202.



3



4

Obr. 3. Výřez z plánu zámeckého areálu v Dlouhé Lhotě z roku 1926. SOA Praha, VS Dlouhá Lhota, kart. 26, inv. č. 131.

Obr. 4. Výřez z rukopisného kolorovaného plánu obce Maštův na Podbořansku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1147, sign. A/XII/14.

měně prostorové struktury kulturní krajiny v období druhé poloviny 18. a počátku 19. století.

Kromě kartografických dokumentů lze vysledovat změny vývoje krajiny v dalším archivním fondu Fideikomisní spisy, který patří mezi důležité prameny pro bádání v oblasti hospodářských, sociálních i kulturních dějin. Odhady a inventáře movitého majetku, které byly sepsány úředníky českého zemského soudu v rámci fideikomisní agendy, pokud jejich obsah dovoluje, si jistě zaslouží podrobnější rozbor i v rámci zahradního umění.

Fideikomisy jakožto zvláštní právní forma vlastnictví šlechtického majetku u nás existovaly od sklonku 16. století až do roku 1919. Tato právní forma spočívala v nedělitelnosti a nezcizitelnosti nemovitého i movitého majetku, který byl do fideikomisů zakladatelem vložen. Při založení fideikomisů, stejně jako při změně jeho držitele došlo k sepsání všeho fideikomisního majetku a tyto soupisy byly uloženy v registratuře zemského soudu v Praze. Výhodou inventářů fideikomisního majetku je jejich vedení v řadách po dlouhé, zpravidla několik set let trvající období, které umožňuje sledovat proměny fideikomisního majetku. Zároveň je třeba si uvědomit, že se jednalo o úřední záznam, který tím vykazuje velmi vysokou míru hodnověrnosti. Významná je existence těchto dokumentů zejména u těch fideikomisů, u kterých není zachycena v rodových archivech. Na druhé straně jejich nevýhodou je v mnoha případech málo podrobný popis.

Díky výše vyjmenovaným archivním pramenům se podařilo získat celou řadu informací k některým lokalitám a vytvořit tak obraz vývoje krajiny od počátku 18. století.

Zámecké areály zobrazené na translokačních plánech z roku 1727

Výchozím zdrojem se stala přehledná databáze, která vznikla v rámci interního projektu Národního archivu v letech 2018–2020 věnujícího se zpracování translokačních plánů židovského obyvatelstva z let 1727–1728. Databáze je v současné době doplňována o další zjištěné informace.

Vedle základních identifikačních a pozičních popisných údajů databáze obsahovala kromě kategorií věnujících se židovským a církevním objektům i další informace. Z plánů je možné vyčíst celkový charakter hospodářsky využívané krajiny, vývoj historické sídelní struktury měst a obcí, způsob vedení komunikací, identifikaci významných staveb v krajině i v sídlech a v neposlední řadě historické krajinářské úpravy.

Z celkového počtu 97 kusů českých translokačních plánů židovského osídlení lze identifikovat 36 zámeckých areálů a dvě tvrze (tab. 1). Plány mají proměnnou kvalitu od dokonale pro-



5

Obr. 5. Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1843 s vyobrazením zámeckého areálu a parku v Maštově. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Žat 169.

vedených děl po schematické náčrtu. Na jedné straně zde jsou areály znázorněné v rámci tzv. půdorysu; konkrétně se jedná o 18 areálů. Půdorysná situace je v tomto případě chápána jako způsob prezentace znázorňující umístění a základní vztahy mezi jednotlivými objekty. Na straně druhé je zde skupina 11 prezentovaných areálů v rámci perspektivy, kterou lze definovat v pojetí, jak ho chápe výtvarné umění či architektura, totiž jako perspektivní zkratku. To znamená, že vybrané části objektů na plánech se autor snažil natočit blíže k pozorovateli a tím je vlastně zkracoval, a to i přesto, že reálně jsou stejně dlouhé. Jako poslední možné zobrazení připadala v osmi případech v úvahu tzv. ptáčí perspektiva. Díky kresebnému projevu je zde uměle na daný objekt vytvořen záběr, který zobrazuje podobu ze značné výšky směrem dolů. U pozorovatele to de facto může evokovat letecký snímek. Výjimečně mohl autor plánu využít jak půdorysného zobrazení, tak i perspektivy, což lze spatřit v našem případě pouze na jednom plánu židovského osídlení.

Na vybraných plánech spatříme zámky a tvrze zobrazené v renesanční podobě nebo po raně barokní či barokní přestavbě. Celkem 23 výše vyjmenovaných objektů je památkově chráněno. Na plánu v Nepomyšli je zakreslen půdorys původní tvrze, přestavěné na renesanční zámek. Vnější strana půdorysu vykazuje tvar nepravidelného devítiúhelníku, nádvoří tvar nepravidelného pětiúhelníku. U zámku byla pravděpodobně zachována obvodová hrad-

ba původní tvrze, určitě ještě v roce 1727, neboť ji k danému datu zobrazil autor plánu.⁴ Na plánu Libochovic je zobrazena barokní podoba tamního zámku, jehož autorem je lobkovický stavitel Antonio della Porta. Dominantně působí především mohutná podezdívka, tvořená z velkých kvádrů, dochovaných z původního renesančního zámku. Na translokačním plánu patrná zámecká věž v současnosti již neexistuje, neboť v roce 1800 podlehla požáru.⁵ Dále na plánu obce Těchobuz lze spatřit areál drobného šlechtického sídla navazující jak v perspektivě, tak v půdorysu na hospodářský dvůr, který byl postaven počátkem 16. století. Na indikační skice lze později vysledovat za zámek rozsáhlý přírodně krajinářský park s vodními plochami.⁶ Naopak na plánu obce Trnová autor zaznamenal nejstarší, barokní část zámku jako jednopatrovou budovu obdélníkového půdorysu s mansardovou střechou s vikýřem, která byla vystavěna v roce 1688 jako ubytování pro dominikány od sv. Jiljí z Prahy.

Bohužel obce Hořany a Žďár si již můžeme pouze představit pomocí dochovaných translokačních plánů, indikačních skic, leteckých snímků a dobových fotografií, protože tyto dvě obce zanikly. Areál původně raně barokního dvoupatrového zámku ze 17. století v Hořanech,⁷ později přestavěný do empírové podoby, byl se samostatně stojící zámeckou kaplí sv. Blažeje zbořen společně s obcí v důsledku těžby uhlí v roce 1981. Naopak zámecký areál ve Žďáře na Karlovarsku zanikl spolu s vesnicí v důsledku zřízení Vojenského újezdu Hradiště. Na translokačním plánu vidíme pouze půdorys zámecké budovy a v jeho okolí naznačenou zelenou plochu, což geometr Petr Biskontini na indikační skice zachytil jako poměrně rozsáhlý

zámecký park s velmi jednoduchou kompozicí s náznakem cestní sítě.⁸

Zobrazení zahradní architektury na translokačních plánech v komparaci s indikačními skicami

Celkem na 15 plánech lze identifikovat zámecké zahrady, v některých případech zahradnické/zahradní domy a skleník (tab. 2).

K nejzajímavějším příkladům bezesporu patří zámecká zahrada v Dlouhé Lhotě, která je na plánu zobrazena jako francouzská barokní zahrada, založená ve svahu a skládající se ze čtyř teras, oddělených systémem schodišť a vodními prvky v podobě čtyř fontán (obr. 1). Pestrost této barokní zahrady dodaly partery, které do ní vnesly především barevnost a zdobnost. V našem případě se jednalo pravděpodobně o tzv. *parterre de broderie*, připomínající výšivku, jejíž tvar byl tvořen nízkými buxusovými plůtky a znázorňoval formu listu, květu, volut a kartuší. Vzniklé plochy byly potom vyplněny různými materiály, které nahrazovaly pestrobarevnost květin, jako např. různobarevnými pís-

■ Poznámky

4 August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého – 14. díl: Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1936, s. 363.

5 Národní archiv (dále NA), Sbírka map a plánů (dále SMP), inventární číslo (dále inv. č.) 1095, signatura (dále sign.) F/X/18.

6 NA, SMP, inv. č. 1099, sign. F/X/22.

7 Památkově chráněno od 3. 5. 1958 do 29. 12. 1981. Obec zanikla v letech 1980–1981 v důsledku rozšíření těžby hnědého uhlí.

8 NA, Stabilní katastr – indikační skici, Lok 385.

Tab. 1				
obec	okres	kraj	zobrazení	panské sídlo
Běhařov	Klatovy	Plzeňský	půdorys	tvrz
Cítoliby	Louny	Ústecký	půdorys	zámek
Častrov	Pelhřimov	Vysočina	půdorys	zámek
Červený Újezd	Benešov	Středočeský	půdorys	zámek
Děkov	Rakovník	Středočeský	ptačí perspektiva	zámek
Dešenice	Klatovy	Plzeňský	půdorys	zámek
Dlouhá Lhota	Příbram	Středočeský	půdorys	zámek
Hořany (zanikla)	Most	Ústecký	ptačí perspektiva	zámek
Hroby	Tábor	Jihočeský	půdorys	zámek
Chyšne	Karlovy Vary	Karlovarský	půdorys	zámek
Jince	Příbram	Středočeský	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Kamenice nad Lipou	Pelhřimov	Vysočina	půdorys	zámek
Kolešovice	Rakovník	Středočeský	ptačí perspektiva	zámek
Kozlov	Karlovy Vary	Karlovarský	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Libochovice	Litoměřice	Ústecký	ptačí perspektiva	zámek
Libyně	Louny	Ústecký	půdorys	zámek
Lochovice	Beroun	Středočeský	ptačí perspektiva	zámek
Maštov	Chomutov	Ústecký	půdorys	zámek
Měcholupy	Louny	Ústecký	půdorys	zámek
Nepomyšl	Louny	Ústecký	půdorys s perspektivou v obraze	Tvrz
Nová Včelnice	Jindřichův Hradec	Jihočeský	půdorys	zámek
Pičín	Příbram	Středočeský	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Postoloprty	Louny	Ústecký	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Proseč-Obořiště	Pelhřimov	Vysočina	půdorys	zámek
Radenín	Tábor	Jihočeský	půdorys	zámek
Soběsuky	Chomutov	Ústecký	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Stádlec	Tábor	Jihočeský	ptačí perspektiva	zámek
Široké Třebčice	Chomutov	Ústecký	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Těchobuz	Pelhřimov	Vysočina	půdorys, perspektiva	zámek
Trnová	Praha-západ	Středočeský	ptačí perspektiva	zámek
Velichov	Karlovy Vary	Karlovarský	půdorys	zámek
Vilémov	Chomutov	Ústecký	půdorys	zámek
Votice	Benešov	Středočeský	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Vysoká Libyně	Plzeň-sever	Plzeňský	ptačí perspektiva	zámek
Zámorsk	Ústí nad Orlicí	Pardubický	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Zlonice	Kladno	Středočeský	půdorys s perspektivou v obraze	zámek
Žďár (zanikla)	Karlovy Vary	Karlovarský	půdorys	zámek
Želeč	Louny	Ústecký	půdorys s perspektivou v obraze	zámek

ky, štěrkem, bílou křídou, černým uhelným prachem, drčenými cihlami apod. Ornament byl však patrný pouze z vyvýšených míst.⁹ Na indikační skice je již k vidění jeho zjednodušená forma, zaznamenávající podélnou osu a na ni navazující dvě příčné osy (obr. 2). Dokumentována je již pouze jedna vodní plocha a jedno-

duché partery, které nevykazují žádný znak výše popsaného *parterre de broderie*.¹⁰ Naproti zámecké budově navazoval rozsáhlý krajinářský park s bohatou cestní sítí. Stejný stav je možné vysledovat také na plánu zámku z roku 1926 za majitelů Františka a Marie Eiflerových (obr. 3). Na plánu je patrné, že krajinářská

Tab. 1. Přehled translokačních plánů zobrazujících zámecké areály. Zpracovali autoři článku na základě archivních podkladů z NA.

část zaznamenala změny poplatné své době. Zakreslené úpravy odpovídají trendům charakteristickým pro počátek 20. století – kompozice podřízená líbivým formám bez funkční provázanosti, použití jednoduchých, pravidelných forem se zaměřením na dekorativní detail, např. typický kruhový záhon „krupna“ používaný právě v tomto období je před budovou zámku patrný i z tohoto plánu. V inventářích z 30. let 20. století se objevují stejné nástroje a nářadí používané zahradníky a jejich pomocníky již v dobách dřívějších (žebříky, zahradní nůžky, motyky, hrábě, kolečka atd.). Zahrada měla v této době mj. kolem 1 300 květináčů s různými květinami (chryzantémy, jiřiny, růže) a také zde můžeme najít i prkna na přikrývání skleníků. Jednalo se zřejmě o fíkovnu, která je zde zmiňována.¹¹

Dále na plánu Maštova je možné spatřit pod obranným valem barokně upravenou zahradu o čtyřech parterech s fontánou uprostřed, u nichž bylo pravděpodobně také využito ornamentu *parterre de broderie* (obr. 4). Fontánu nacházíme také ve středu ranžírunku, kolem něhož byly umístěny citrusy a pomeranče do formace čtyř trojúhelníků, na něž se napojovala další dvě čtvercová pole ranžírunku. Exotické rostliny tak přezimovaly v přilehlém skleníku, který je na plánu zakreslen v místě obranného valu s naznačenou sedlovou střechou. Dále na zámecký areál navazovala rozlehlá ovocná zahrada, kterou od zámecké brány až ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie rozdělovala cesta lemovaná alejí.¹² Na indikační skice však není tato alej vůbec patrná a na místě ovocného sadu se již nacházel rozsáhlý anglický park, tak jako v místě starší barokní kompozice s ranžírunkem (obr. 5).¹³ Bohužel ani budova skleníku na skice není zakreslena, s nejvyšší pravděpodobností již neexistovala.

Na plánu Lochovic je zobrazen čtyřkřídý jednopatrový zámek včetně rozsáhlého vnitřního dvora. V nárožích severní strany stojí dvě polokrouhlé věžice s polygonálními nástavbami. Před budovou se rozprostírá oplocená zahrada s přístupovou cestou, která vedla do průjezdu,

■ Poznámky

⁹ NA, SMP, inv. č. 1115, sign. F/XI/12.

¹⁰ NA, Státní katastr – indikační skici, Ber 202.

¹¹ Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), Velkostatek (dále VS) Dlouhá Lhota, kart. 21, 26; inv. č. 131.

¹² NA, SMP, inv. č. 1147, sign. A/XI/14.

¹³ NA, Státní katastr – indikační skici, Žat 169.

Tab. 2

obec	zobrazení	zahrada	ostatní
Cítoliby	půdorys		zahradnický dům
Častrov	půdorys	zámecká zahrada	
Červený Újezd	půdorys	zámecká zahrada	
Dlouhá Lhota	půdorys	zámecká zahrada	zahradnický dům, topiary
Jince	půdorys s perspektivou v obraze	zámecké zahrady	
Kamenice nad Lipou	půdorys	zámecké zahrady	
Kolešovice	ptačí perspektiva	zámecká zahrada	
Kozlov	půdorys s perspektivou v obraze	zámecká zahrada	skleník
Lochovice	ptačí perspektiva	zámecká zahrada	
Maštov	půdorys	park	zahradnický dům, skleník, ranžírunk
Nová Včelnice	půdorys	zámecká zahrada	
Proseč-Obořiště	půdorys	zámecká zahrada	
Soběsuky	půdorys s perspektivou v obraze	zámecká zahrada	zahradnický dům, topiary
Vysoká Libyně	ptačí perspektiva	zámecká zahrada, kuchyňská zahrada, fíková zahrada, chmelnice, ovocná zahrada	zahradní dům
Zámorsk	půdorys s perspektivou v obraze	zámecká zahrada	

Tab. 2. Translokační plány s vyobrazením zámeckých zahrad. Zpracovali autoři článku na základě archivních podkladů z NA.

Obr. 6. Výřez z rukopisného kolorovaného plánu obce Soběsuky na Žatecku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1130, sign. F/XI/27.

zaklenutého valenou klenbou.¹⁴ Jižně od zámku se nacházela uzavřená barokní zahrada s velkým rybníkem, za níž se rozkládal podle indikační skici rozsáhlý anglický park a kuchyňská zahrada.¹⁵

Na plánu malé obce Proseč-Obořiště u Nové Cerekve na Pelhřimovsku je k vidění ještě původní renesanční tvrz, která byla v polovině 18. století přestavěna na barokní zámek. Jak na plánu, tak na indikační skici je kolem panského sídla zámecká zahrada.¹⁶ Na indikační skici geometr Josef Harrer zaznamenal před kaplí sv. Rocha jednoduchou kompozici naznačující několik jednoduchých parterů, které se v další části mění na krajinářský park doplněný vodní plochou.¹⁷

Další prvky zahradní architektury lze spatřit na plánu obce Soběsuky na Žatecku. Bohužel objekt zámku během druhé poloviny 20. století chátral, až byl roku 1990 zbořen. O to významnější je dochovaný translokační plán (obr. 6), na kterém je zakreslena obdélníková budova zámku. Před zámkem, směrem ke kostelu sv. Martina, autor plánu zakreslil dva partery lemované topiary či exotickými rostlinami v květináčích, mezi nimiž se pravděpodobně nacházela kašna

či fontána. Další dva partery s náznakem ozdobné broderie se nacházely před vstupem do ovocné zahrady.¹⁸ Na indikační skici z roku 1843 zůstaly výše popsané parterové části, nicméně z části ovocné zahrady se stala kuchyňská zahrada a rozsáhlý anglický park s bohatou cestní sítí a dvěma jezírky, ze kterých odtékala voda do řeky Ohře. U jednoho jezírka autor skici zachytil i drobnou zahradní architekturu v podobě altánku (obr. 7).¹⁹

Zajímavé jsou i další dva plány, které mají stejného autora, bohužel doposud neznámého. Konkrétně se jedná o plán měst Nová Včelnice a Kamenice nad Lipou,²⁰ kde jsou zakresleny barokní zahrady. U plánu Nové Včelnice se zahrada nacházela mezi zámeckou budovou a kostelem Nanebevzetí Panny Marie (obr. 8).²¹ Pokud ale srovnáme plán s indikační skicou (obr. 9), zahrada se v roce 1829 již na tomto místě nenacházela, protože jsou zde zakresleny zahrady ke čtyřem měšťanským domům. Přímo u zámku je však zakreslená jednoduchá zahradní kompozice a za zámeckou budovou na břehu rybníka se rozprostíral zámecký park, ovocný sad a malá kuchyňská zahrada.²² V matričních záznamech jsou dohledatelní i místní zahradníci jako panští zahradníci Jan Jiří Nager, Vít Hrouda, Vít Czichra a zahradníci Jiří Starý, Jiří Malovec a Jiří Ludvyk.²³

Na plánu obce Kozlov se zámkem, který si při přestavbě zachoval dispozici renesanční tvrze, lze spatřit i v perspektivním zobrazení



6

jednoduchou stavbu skleníku (obr. 11).²⁴ Bohužel se nic nedochovalo. V roce 1984 zbývaly z části objektu zámku již jen cca 50 cm vysoké základy obvodového zdiva, část objektu už byla zcela odstraněna, přičemž prostor byl následně zarovnan a přeměněn v užitnou plochu.²⁵ Naopak skleníky zakreslené alespoň v půdorysu jsou na plánech obce Dlouhá Lhota, Maštov (obr. 10), Cítoliby a Soběsuky.

Zahrady a odborná literatura v inventářích fideikomisních spisů z 18. století

Během archivního průzkumu bylo doposud prostudováno celkem 203 fideikomisních spi-

■ Poznámky

14 NA, SMP, inv. č. 1123, sign. F/XI/20.

15 NA, Stabliní katastr – indikační skici, Ber 245.

16 NA, SMP, inv. č. 1103, sign. F/X/26.

17 NA, Stabliní katastr – indikační skici, Táb 540.

18 NA, SMP, inv. č. 1130, sign. F/XI/27.

19 NA, Stabliní katastr – indikační skici, Žat 321.

20 NA, SMP, inv. č. 1098, sign. F/X/21.

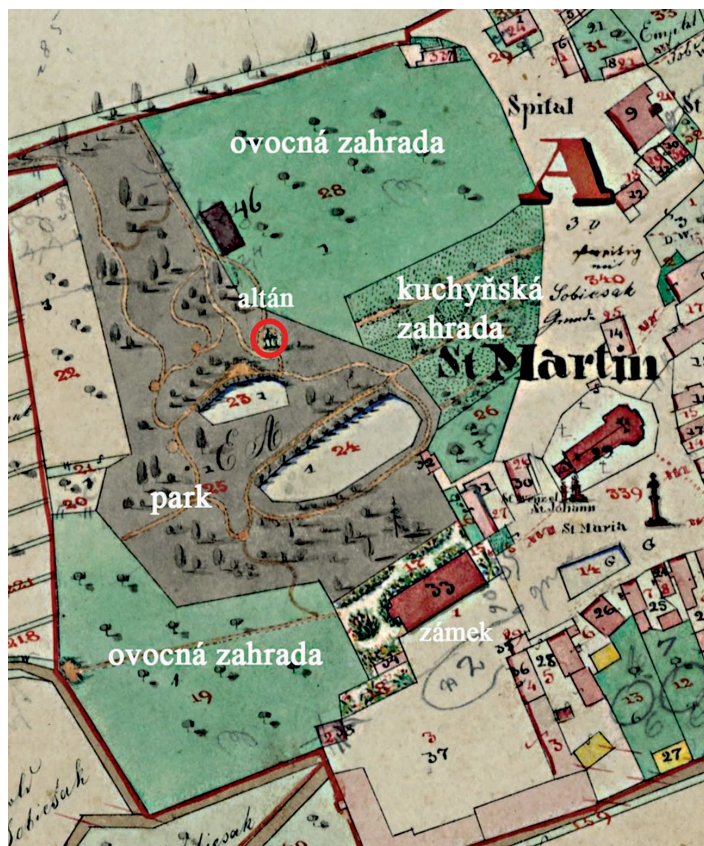
21 NA, SMP, inv. č. 1102, sign. F/X/25.

22 NA, Stabliní katastr – indikační skici, Táb 540.

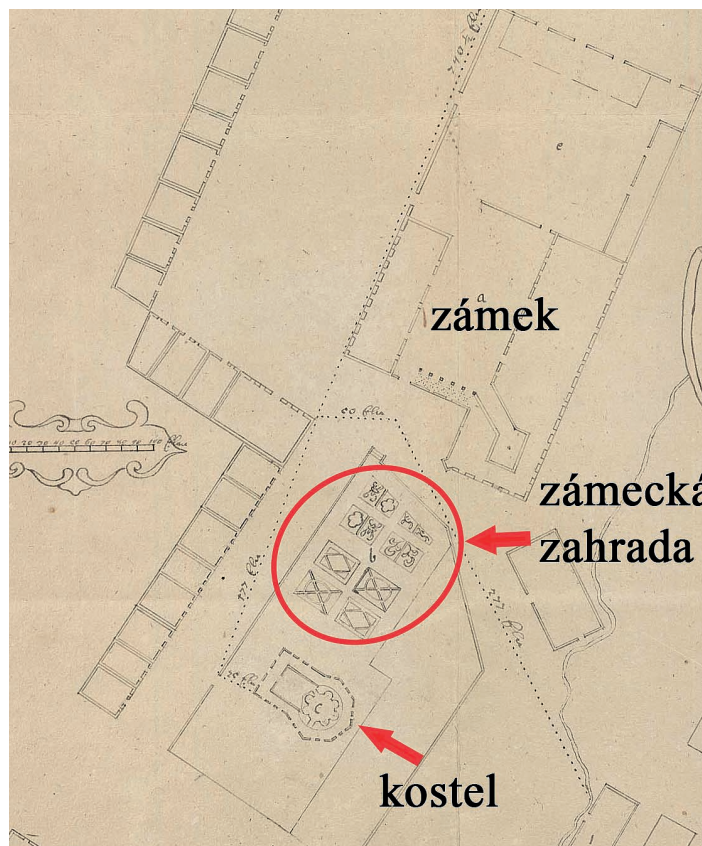
23 Státní oblastní archiv v Třeboni, matrika Jarošov nad Nežárkou 1687–1735, kn. 2.

24 NA, SMP, inv. č. 1153, sign. A/XI/20.

25 Tomáš Karel – Rudolf Knoll – Luděk Krčmář, *Panská sídla západních Čech – Karlovarsko, České Budějovice 2009.* – Jiří Úlovec, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Praha 2000, s. 144–147.*



7



8



9



10

Obr. 7. Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1843. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Žat 321.

Obr. 8. Výřez z rukopisného kolorovaného plánu obce Nová Včelnice na Jindřichohradecku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1102, sign. F/X/25.

Obr. 9. Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1829. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Táb 540.

Obr. 10. Výřez zachycující skleník v Maškově. NA, SMP, inv. č. 1147, sign. A/XI/14.

Tab. 3. Ukázka výřezu citrusů v Bečově nad Teplou z roku 1752. Zpracovali autoři článku na základě materiálů uložených v: NA, Fdk, VII E 83, 1752, kart. 1299.

sů. Z toho ve 45 inventářích 27 šlechtických rodů se dají nalézt informace s obsahovou náplní zahrad, skleníků, oranžerií a výčtem zahradnického náčiní. Na tomto místě je však nutné upozornit na proměnlivou kvalitu zápisů. Některé zápisy jsou velmi skromné, jiné podrobnější, nicméně jsou zde seznamy vymykající se standardu. Jedná se o soupis rostlin tzv. Salmovské zahrady v Praze, která se nacházela mezi ulicemi Salmovská, U Nemocnice a Lipová.²⁶ Vedle Kanálské zahrady to byla jedna z nejvýznamnějších a nejkrásnějších zahrad v Praze, pokud se týká druhového složení. Ze soupisu je patrné, že se univerzitní botanická zahrada i Salmovská zahrada vzájemně doplňovaly a často překrývaly druhovým složením rostlin. Je škoda, že se do dnešních časů z této zahrady nedochovalo vůbec nic. Na její ploše dnes stojí částečně budovy Všeobecné nemocnice a činžovní domy. Nicméně i přes tuto skutečnost zde může do budoucna vyvstat zajímavý interdisciplinární vědecký úkol, který by se věnoval velmi obsáhlému inventárnímu seznamu a obsahové stránce Salmovské zahrady, které po dva roky sepsával významný botanik Ignaz Friedrich Tausch.²⁷

Pro metodické zpracování zápisů ve fideikomisních spisech věnovaných šlechtickým zahradám v 18. a 19. století byla pro usnadnění identifikace, analýzy a v neposlední řadě interpretaci zjištěných výsledků vytvořena přehledná databáze, která bude nadále doplňována v rámci dalšího archivního průzkumu. Rozsah a obsah vytvářené databáze je během procesu zpracování průběžně upravován, specifikován a tím současně rozšiřován o další položky. Základní data k fideikomisním spisům byla k dispozici v inventáři z roku 1978, který však vykazuje chyby v datech či chybí údaje k některým spisům. Vypĺňovanými základními informacemi byly inventární číslo, signatura, základní popis, datace, jazyk, lokalita a jméno šlechtického rodu, kterému nemovitý a movitý majetek tehdy patřil. Databáze byla vytvořena v programu Excel a rozdělena do jednotlivých sloupců,

Tab. 3

původní zápis	počet kusů
süsser Pomerantzen	23
sauer Pomerantzen	20
Cedronaten	9
Limoni ordinari gross und klein	80
Limoni pergamodo	1
Limoni cedrato	1
verschiedene schlechte klein wildigen	60

z nichž každý nesl označení konkrétní výše pojmenované kategorie.

Vzhledem k zaměření výzkumu byly tyto body rozšířeny o kategorie věnující se zahradnímu umění, šlechtickým zahradám a inspiračním zdrojům. Konkrétně se jednalo o tzv. zahradnické stavby, popis staveb, sortiment, nádoby, zahradnické nářadí a literaturu.

Je důležité upozornit, že zápisy jsou pro studium dané tematiky velmi časově, jazykově, terminologicky a odborně náročné. První úskalí, na něž badatel s nejvyšší pravděpodobností narazí, souvisí s problematickým vyhledáváním informací, což lze demonstrovat např. ve fideikomisních spisech k Chocni z roku 1749. Záznamy se mohou objevovat na dvou místech. Nejříve byla popsána obsahová náplň zahradní stavby a skoro na konci spisu se objevují záznamy vztahující se k popisu výše vyčtených objektů.²⁸ Naopak ve spisu k Dírné máme k dispozici pouze popis skleníku, ale soupis rostlin již s největší pravděpodobností nebyl vyhotoven, protože se ve fideikomisním spisu vůbec nenachází.²⁹ Podobná situace se vztahuje k Jičíněvsi, kde se u pomerančového domu a oranžerie uvádí pouze popis bez jakékoliv zmínky, co se zde nacházelo.³⁰

Dále je potřeba věnovat pozornost názvům zahradnických staveb v několika možných terminologických variantách. Ve spisech lze vysledovat následující názvy: *Glashaus oder Orangerie*, *Glashaus*, *Orangerie*, *Pomeranzen Haus*, *Wallischen Haus*. Jinde autor spisu pouze uvedl „*Garten*“, sepsal rostliny a neuváděl, kde se v daný okamžik nacházely. Je třeba procházet záznamy, které se týkají obory, protože i tam se nám schovávají soupisy rostlin nacházejících se ve sklenících atd. Lze tedy usuzovat, že při velkém počtu citrusů a dalších exotických rostlin existoval na území sídla skleník, oranžerie či fíkovna. O fíkovnách se mnohdy dovídáme jen ze soupisu zahradnického náčiní, např. existence sítě anebo prken na zakrytí fíků.

Po podrobném prostudování fideikomisních spisů lze vysledovat, že zápisy skoro vždy na prvním místě vyjmenovávají exotické/teplomilné rostliny, které se nacházely ve skleníku či v oranžerii. V některých případech se autoři ro-

zepisují a rozdělují rostliny podle velikosti na malé, střední a velké stromky, jinde se tomuto dělení vůbec nevěnují a uvádějí pouze počet jednotlivých druhů. Jinde je rozdělení daleko složitější, např. v Klášterci nad Ohří rozdělovali rostliny podle velikostí na nové, nepoškozené a staré, poškozené.³¹

Další problém vyvstává v okamžiku, kdy zápisy jsou tzv. smíšené. To znamená, že mezi náčiním jsou občas vepsány informace o počtu citrusů, poté následuje výčet dalších zahradnických pomůcek a nakonec se opět pokračuje v soupisu rostlin. Pro studium jsou tyto zápisy obzvlášť náročné, místy dost nepřehledné.

Opominout nelze ani značně proměnlivou terminologii názvů jednotlivých rostlin, ale i používaných výrazů u zahradnických pomůcek (tab. 3).

Při analýze získaných údajů by se měly zohlednit informace, jakému šlechtickému rodu sídlo v té době patřilo, zda jeho členové měli zájem o pěstování exotických rostlin, zda měli dostatek finančních prostředků apod. Samozřejmě nelze přehlížet velikost zámku a jeho hospodářské zázemí, které hrály velkou roli v prezentaci citrusů. Ani jejich samotné pěstování nebylo snadnou záležitostí a také manipulace se vzrostlými rostlinami v nádobách byla obtížná. Během času byly vyvinuty nejrůznější způsoby jejich přepravy a nástroje na přesazování. Rostliny byly rozestavovány v zahradě, lemovaly cesty, okraje záhonů a teras a jiných zpevněných ploch. V zámecké zahradě byl zřízen tzv. *parterre d'orangerie* neboli ranžírunk, plocha určená speciálně pro vystavení

■ Poznámky

²⁶ NA, Fdk, VII E 86, 1843–1882, kart. 1311.

²⁷ Ignaz Friedrich Tausch (1793–1848). Vzdělání získal u piaristů v Ostrově, v letech 1809–1812 studoval filozofii, medicínu a botaniku na Univerzitě Karlově. V letech 1815–1826 byl učitelem botaniky v pražské zahradě Kanálka a od roku 1821 vyučoval na Novém Městě u piaristů.

²⁸ NA, Fdk, VII E 43, 1749, kart. 1111.

²⁹ NA, Fdk, VII E 39, 1750, kart. 781.

³⁰ NA, Fdk, VII E 32, 1714, kart. 1001.

³¹ NA, Fdk, VII E 11, 1720, kart. 866.



11



12

Obr. 11. Výtisk zachycující skleník v Kozlově. NA, SMP, inv. č. 1153, sign. A/XI/20.

Obr. 12. Výtisk z rukopisného kolorovaného plánu obce Vysoká Libyně na Kralovicku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1081, sign. F/XI/4.

rostlin v nádobách.³² Např. množství citrusů napovídá existenci takového ranžírunku v Týnci. Ve fideikomisním spisu z roku 1724 zde bylo k dispozici 567 kusů citrusů.³³ Jejich existenci lze předpokládat např. i v Duchcově, Falknově, Ostrově a ve Vestci. Naopak spisy k Chvalkovicím, Novým Hradům, Svojšícím a Svinišťanům neobsahují vůbec žádné údaje o citrusech.

Ve sklenících se však nepěstovaly jen citrusy, ale i další rostliny. Např. v Duchcově měli v roce 1731 ve skleníku dva kusy palmy datlové (*Phoenix dactylifera* L.), v Mníšku pod Brdy v roce 1743 dva kusy oleandru (*Nerium oleander* L.). V Černíkovcích se majitelé také mohli v roce 1758 pochlubit šesti kusy kávovníku (*Coffea* L.), v roce 1746 taktéž dvěma kusy v Chocni a v roce 1733 v Ostrově a na konci 18. století jednou rostlinou v Duchcově. Své zastoupení v zámeckých zahradách měly i olivovníky (*Olea europaea* L.) a v Týnci dokonce melouny.

K prezentaci výše zmíněných rostlin se využívalo nádob, které byly umístěny v parteru a v dalších částech kompozice zahrady. Bylo dbáno na jejich jednotný vzhled, při němž hrála důležitou roli i barevnost. Např. v soupisu z roku 1704 v Cholticích je uvedeno 233 kusů zahradních květináčů – malé měděné kulaté květináče, kruhové vysoké květináče, železné velké modře natřené květináče – s erbovním znakem Thunů. Uveden je zde i jeden okovaný pták k plašení, který byl umístěn u pomerančovníků.³⁴

Speciální kategorii tvoří v databázi informace o literatuře. Pokud fideikomisní spis obsa-

huje soupis knihovny, i tam lze dohledat stopy v podobě inspiračních zdrojů a metod týkajících se zahradního umění. Jednalo se o teoretická díla o zahradním umění, traktáty zabývající se praktickými otázkami pěstování různých druhů rostlin a stromů, obrazové publikace. Zde je situace obdobná jako u zápisů sortimentu rostlin. Pokud vůbec fideikomisní spisy obsahují soupis knihovny, zápisy v nich vykazují značně proměnnou kvalitu. Lze je rozdělit na několik skupin. V některých případech se dozvídáme pouze o počtu knih v knihovně, jindy jsou knihy rozděleny do tematických oddílů s uvedenými počty. Takovéto informace bohužel nelze použít v rámci zvoleného, úzce profilovaného tématu. Nicméně v mnoha dalších soupisech či inventárních seznamech knihovny lze vysledovat inspirační zdroje věnující se zahradnímu umění apod. K těmto knihovnám existují poměrně dobře zpracované inventáře, rozdělené podle velikostí knih, podle uložení, podle jazykového zpracování a v neposlední řadě podle jednotlivých témat. Zápisy obsahují jen několik slov z názvu knihy, místo a rok vydání a někdy i jméno autora, což usnadňuje vyhledávání.

Zjištěné informace o panství Wallisů na translokačních plánech, ve fideikomisních spisech a v dalších archivních fondech

Jako případovou studii využít translokačních plánů, fideikomisních spisů a dalších archiválií, které nám prezentují ucelený vývoj zahradního umění, lze bezesporu uvést na panství šlechtické rodiny Wallisů.

Rod Wallisů, původně Walshů, měl své kořeny ve Francii, odkud se ve 12. století přestěhoval do Irska a v dalších stoletích získal majetek i ve Skotsku.³⁵ Na počátku 17. století emigroval katolík Richard Walsh, baron z Karighmainu a Prombsthomu,³⁶ pod tlakem náboženské reformace do Německa. Podruhé se oženil s českou šlechtičnou Barborou hraběnkou

Šlikovou (první manželka byla Joanna von Confeé).

Z české větve vynikl již její zakladatel, polní zbrojmistr Jiří Arnošt svobodný pán Wallis,³⁷ účastník řady válek v říši (i na straně dánského krále),³⁸ jenž roku 1689 zemřel během obléhání Mohuče. Neméně zdatným válečníkem byl jeho syn Jiří Olivier svobodný pán Wallis (1673–1744), účastník tažení proti Turkům a proti Francouzům v Itálii, za což byl roku 1706 povýšen na hraběte³⁹ a stal se guvernérem Srbska.⁴⁰

K majetkům hraběte Wallise patřil především velkostatek Kolečovice na Rakovnicku, který koupil v roce 1720 od hraběnky Marie Barbory Nosticové.⁴¹ Ještě předtím v roce 1717 získal Děkov a Hokov, které postupně rozšířil o Nouzov (1726) a Vysokou Libyni. Vysokou Libyni odkoupil v roce 1731 od potomků žateckého hejtmána hraběte Karla Maxmiliána Příchofského z Příchovic za 98 200 zlatých. Roku 1732 přikoupil ještě Petrovice, Hořesedly a Horky. Mezitím prodal statek Velichov. Další majetek pak zdědil v Kladsku. Především se jednalo o Morischau, Wernersdorf, Heinzen-

■ Poznámky

³² Lenka Křesadlová – Evžen Kopecký – Jiří Olšan et al., *Rostliny v nádobách a stavby pro jejich přezimování v památkách zahradního umění*, Praha 2015, s. 38–42.

³³ NA, Fdk, VII E 5, 1724, kart. 785.

³⁴ NA, Fdk, VII E 38, 1704, kart. 1088.

³⁵ Petr Mašek, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2010, s. 421. – Miroslav Baroch, Hrabata Wallisové, in: *Heraldika a genealogie* XL, 2007, č. 3–4, s. 193.

³⁶ NA, Fdk, VII E 71, 1832, kart. 1239.

³⁷ NA, Fdk, VII E 71, 1832, kart. 1239.

³⁸ NA, Fdk, VII E 71, 1832, kart. 1239.

³⁹ Baroch (pozn. 35), s. 202.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, s. 203.

Tab. 4

Kolešovice 1746		Kolešovice 1750		Kolešovice 1761	
původní název	počet	původní název	počet	původní název	počet
Süsse Pomerantschen Bäume, Pomerantzen Bäumel in grossen Kübeln, Gute Pomerantschen Bäume, occulirte Pomerantschen Bäume	36	Tragbar teil Süsse, teil bittere Pomerantschen Bäume in höltzerne Kübeln mit eiserne Reiffen und Hacken	36	Casten mit Pomeranzen Bäumern	4
Kleiner Pomerantzen Bäumel	29	Kleine gezirgelte Pomerantschen und Lemoni Bäume	29	Erdene Töpf worinen Kleine Pomeranzen Bäume	39
Laurus nens Bäume, Laurus divus, Laurus cerasus, Laurus finus, Laurus tina	2	Laurus 1. in Kübel mit eisen Beschlag, der 2. in Topf	2	Pomeranzen Bäume	4
Monath Rosen	2	Monath Rosen in erdenen Töpfen	2	Lempertische Feigl Stöck	12
Jenesen Stock	1	Jenester Stück	1	Lianten	2
Granaten, Pomagran, Pomagran oder Morgaranten Bäumel, Pamacran	4	Granat oder Margarenten Bäume in holtzernen Kästen	4	Feigen Bäume	9
Opuntia	1	Ordin. Feigen Bäume	9	Juquo glorioso	1
Rosmarin Stöck, Spanische Rosmarien, Rosen Marian	10	Rosmarin Stöck	10	Ficus indicata	1
Jucka Gloriosa	1	Jucka gloriosa	1	Lorper Bäume	6
Feicaus Indica, Japanische Feigen, Indianische Feügen	1	Ficus indica	1	Kleine alba Töpf	2
Laures	2	Lorber Bäume	6		
Passion Blumen		Grosse alba	1		
Agatia	3	Item kleinere	2		

Tab. 4. *Soupis sortimentu skleníku v Kolešovicích z jednotlivých fideikomisních spisů z let 1746 (NA, f. Fdk, VII E 71, 1746, kart. 1237), 1750 (NA, f. Fdk, VII E 71, 1750, kart. 1328) a 1761 (NA, f. Fdk, VII E 71, 1750, kart. 1328). Zpracovali: autoři článku.*

dorf, Möhlten, Stolzenau a další.⁴² Za své trvalé sídlo si pak Jiří Olivier Wallis zvolil starý zámek v Kolešovicích,⁴³ který se zároveň stal centrem fideikomisního panství, zřízeného dekretem císaře Karla VI. z 16. prosince 1720.

Je důležité zdůraznit, že ke Kolešovicím, Děkovu, Velichovu a Vysoké Libyni máme k dispozici již výše zmiňované translokační plány z roku 1727. Kromě Velichova⁴⁴ jsou na všech ostatních vidět zahrady.

U Vysoké Libyně jde skutečně o výjimečný případ, kde autor plánu zakreslil v ptačí perspektivě i kuchyňskou zahradu, fíkovou zahradu, chmelnici, ovocnou zahradu a zahradní dům (obr. 12).⁴⁵ O zámecké budově není dosud známo, zda jejím předchůdcem byla roku 1659 tvrz, či tvrzí byl již nazýván tehdy postavený zámek, který v dalších letech doznal několika změn a jehož podoba je současníkům známa z vyobrazení a fotografií z 20. století, jak vypadal od posledních úprav na konci 19. století. Zámek v minulosti sloužil jako sídlo majitele a pro potřeby administrativy vrchnostenské hospodářské správy statku. Po válce byl objekt využíván pro potřeby JZD, MNV a pošty.

Značně zchátralý byl roku 1988 zbořen a na jeho místě dnes stojí obecní úřad.

Indikační skica již zcela jasně dokládá úpadek panství a komparace s plánem nepřináší žádné výrazné výsledky (obr. 13). Bohužel se tento fakt projevil i na zámecké zahradě, kde zmizely nejen partie barokní zahrady, ale také objekty skleníku a fíkovny.⁴⁶

Dochovaný fideikomisní spis z roku 1750 přináší jedinou informaci o popisu nového zámku a jeho vybavení. Mezi dalšími objekty, které jsou společně pro plán i soupis, se uvádí dům hejtmana a zahradníka, fíkovna, pivovar, hospodářský dvůr, zámecká brána a stodola. Za zmínku ve fideikomisním spisu tak stojí pouze soupis náčiní, které bylo určeno k úpravě zahrady – pila, řezací nůž, sekyrka, dřevěná motyka, železná štafle, malá a velká škrabka, kolečko, žebřík, hrábě, zahradní sprcha, zahradní šňůra atd. K fíkovně se uvádějí jen dvě položky – 1 vidle a 20 ks obyčejných prken sloužících k zakrytí, což nám napovídá, že se jednalo o jednoduchou stavbu. Fíkovny měly většinou rozebíratelnou střechu z prken, která se mimo zimní období odstraňovala. Fíkovníky zde bývaly vysazeny přímo ve volné půdě.⁴⁷

Nejdokonalejší příklad, který spočívá v popisu zámeckého areálu z translokačního plánu, jeho komparaci s indikační skicou a následném využití dochovaných fideikomisních spisů, spisů velkostatku a v neposlední řadě matrič-

ních záznamů, lze využít u sídla Wallisů v Kolešovicích.⁴⁸

Významným objektem patrným na plánu je budova zámku zakončená mansardovou střechou se světlíky (obr. 14). Jedná se o tzv. nový zámek, který byl vystavěn hrabětem Jiřím Wallisem na místě staré tvrze. Rozsáhlá obdélníková dvoupatrová budova stojí samostatně čelem do návsi. Západní průčelí objektu zámku s dvoukřídlými dveřmi je pak obráceno do zámeckého parku. Na plánu je patrné jižní průčelí se vstupem do uzavřeného prostoru sály tereny, které bylo původně doplněno předloženým dvouramenným schodištěm vedoucím do dalšího zámeckého parku. Místnost měla celkem jednoduchý mobiliář obsahující devět starých vyřezávaných křesel s područkami, jedno dlouhé kanape, jednu starou postel s plátěným přehozem a jednu sváteční tabuli, což dokládají historické zámecké inventáře.⁴⁹

■ Poznámky

⁴² Ibidem, s. 203.

⁴³ Ibidem, s. 204.

⁴⁴ NA, SMP, inv. č. 1162, sign. A/XII/4.

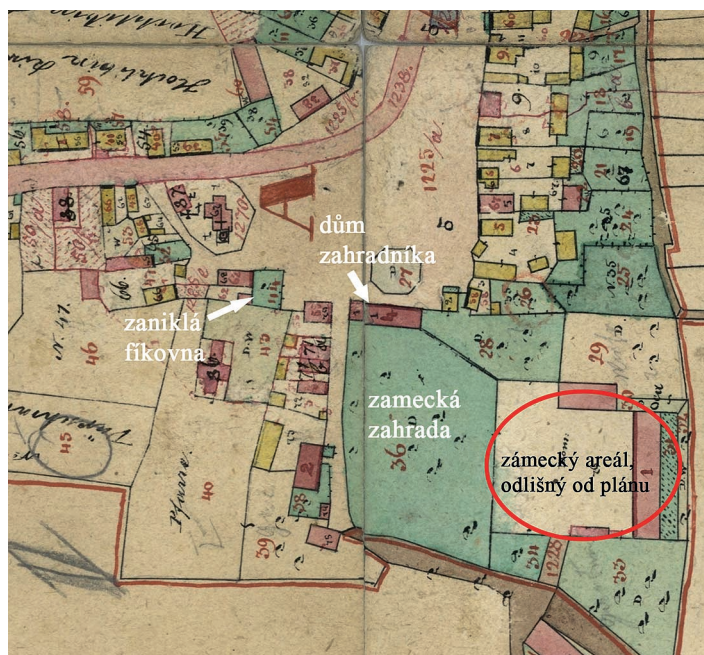
⁴⁵ NA, SMP, inv. č. 1081, sign. F/X/4.

⁴⁶ NA, Stabliní katastr – indikační skici, Rak 99.

⁴⁷ NA, Fdk, VII E 71, kart. 1238.

⁴⁸ NA, SMP, inv. č. 1079, sign. F/X/2.

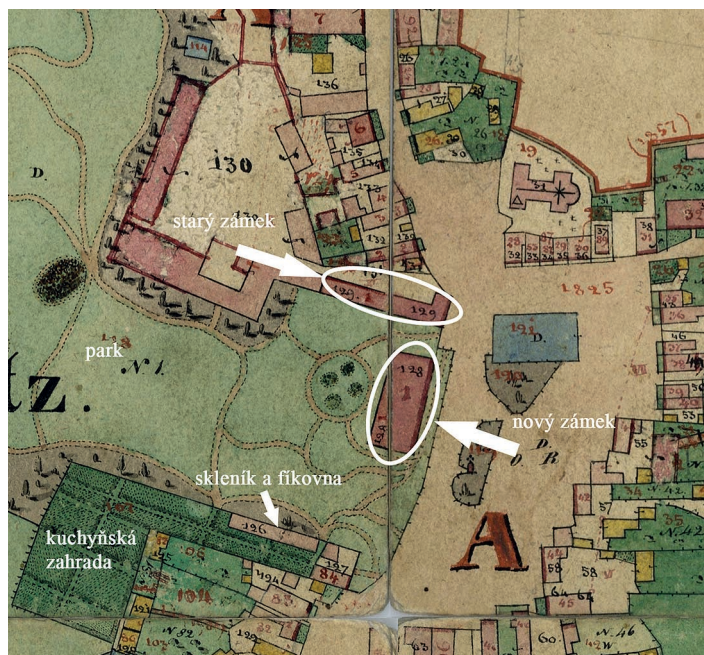
⁴⁹ NA, Fdk, VII E 71, kart. 1237–1238.



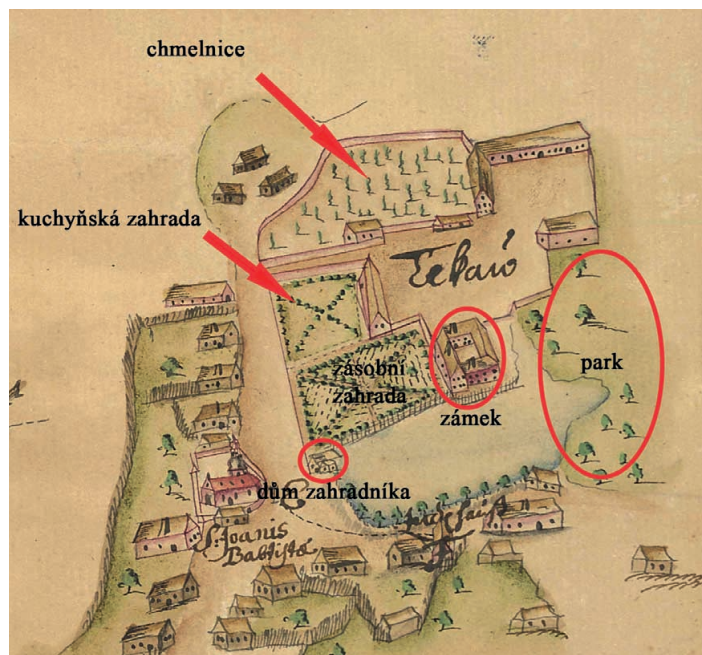
13



14



15



16

Obr. 13. Výtisk z indikační skici stabilního katastru z roku 1841. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Rak 99.

Obr. 14. Výtisk z rukopisného kolorovaného prospektu obce Kolečovice na Rakovnicku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1079, sign. F/X/2.

Obr. 15. Výtisk z indikační skici stabilního katastru z roku 1841, Kolečovice. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Rak 148.

Obr. 16. Výtisk z rukopisného kolorovaného prospektu obce Děkov na Rakovnicku z roku 1727. NA, SMP, inv. č. 1079, sign. F/X/2.

Na zámeckou budovu navazoval zámecký park, který bohužel plán nezobrazuje. Nicméně místní zahradníci Hermann Schüller⁵⁰ a Christian Mikulka⁵¹ měli na starosti vedle parku také zámecké zahrady a skleníky, které navazovaly na jižní prostory zámku od vstupu ze sály tereny. Jedná se o dvě terasy vzájemně oddělené zdí a schodištěm, z nichž v horní se nacházely v jižním rohu šestiboký altán a uprostřed kašna. Na plánu jsou patrné náznaky ornamentální výzdoby s geometricky pravidelnými vzory, tzv. broderie, doplněné stromořadím.

Ve fideikomisních soupisech se objevují informace i o existenci domu zahradníka, který měl uvnitř pouze lavici u kamen a čtyři hrabla,

■ Poznámky

⁵⁰ Hermann Schüller, Gärtner Koleschowitz (15. 10. 1665 Hořesedly – 24. 7. 1744 Kolečovice). Jeho kmotr byl Heřman Jáchym Nostic, bývalý majitel kolešovického panství. SOA, Matriky, Děkov 15, 1663–1750, s. 5; Kolečovice 2, 1735–1793, fol. 149.

⁵¹ Christian Mikulka, Gärtner Gesell Koleschowitz (8. 12. 1686 Kolečovice – 29. 6. 1733 Kolečovice). SOA, Matriky, Kněževs 1, 1676–1734, s. 71; Kolečovice 1, 1706–1736, fol. 158.

Tab. 5. *Soupis sortimentu skleníku a zahrady v Hokově z roku 1713. Zpracovali: autoři článku.*

nicméně poměrně velké množství nářadí, jako např. 41 kusů květináčů s podstavcem, jedny vidle, dva pohrabáče k čištění cest a chodeb, dvě zahradní škrabky, jednu motyku, šest okovaných kýblů s železnou obručí, jednu zahradní šňůru dlouhou pět sáhů, 20 okenních křidel na mísirnu a skleník, dvě velká okenní křídla, 12 malých okenních křidel s 16 ks tyčí, dvoje nůžky, dvě dřevěná síta, dvě kolečka, dvoje železné hrábě, dva dřevěné přenosné truhlíky, jednu železnou lopatu, jednu pilu, jednu plechovou kropicí konev, tři sudy na vodu s železnou obručí, jednu síť přes fíkovnu, jeden dřevěný žebřík k čištění stromů, jednu dřevěnou sekuru a jednu lucernu.⁵² Součástí nářadí hospodářského dvora byla i lesní železa (razidla) s písmeny W (Wallis) a K (Koleschowitz).⁵³

Ve skleníku můžeme najít tehdy oblíbené exotické rostliny a jiné zahraniční druhy rostlin, jako např. vavříny, sladké (*Citrus sinensis*) a hořké pomerančovníky (*Citrus × aurantium*) v dřevěných kbelících s železnou obručí, rozmarýny (*Rosmarinus*), měsíční růže (*Rosa*) v květináči, jalovec metlatý (*Cytisus scoparius*), marhaník granátový (*Punica granatum*), opuncii a juku nádhernou (*Yucca gloriosa*).⁵⁴ Zajímavá je informace, že šest kusů hořkých pomerančovníků si Wallisové nechali dovézt ze svého panství v Kladsku (tab. 4).⁵⁵

S nejvyšší pravděpodobností se v Kolečovicích pěstoval i chřest, protože seznam obsahuje i 60 kusů krytů na chřest.⁵⁶ Tato technika pěstování chřestu se na naše území dostala během 18. století z Holandska, kde byl tento nový způsob vynalezen.

Vedle skleníku a ananasovny stála ještě fíkovna. Jednalo se o 18 sáhů a čtyři lokte dlouhou, dva sáhy a pět loktů širokou stavbu s dřevěnou zdí a 21 okenními odděleními. Na zimu bývala fíkovna zakryta dřevěnou střechou nebo vrstvou slámy, do té doby byla zakryta sítí, což je doloženo ve fideikomisním spisu.⁵⁷ Dále se v popisu Kolečovic objevuje zmínka o konstrukci pro zastřešení, kterou tvořila řada oken v rámech s množstvím háků, kroužků, skob a šňůr k vytahování. V soupise z roku 1832 zaznamenáváme i popis dalších staveb v zahradě. Ananasovna, pět sáhů dlouhá, dva sáhy a čtyři lokte široká, se nacházela v dolní části zeleninové zahrady přímo u zdi. Byla vyzděná a přikrytá šesti okenními odděleními. Dále zde byly ještě zahradní klenuté sklepy, do nichž se vcházelo z dolní zahrady, vinařství a letohrádek.⁵⁸

Na indikační skice Kolečovic (obr. 15) lze bezesporu identifikovat budovu nového zám-

Tab. 5

původní název	český název	počet
Schöne grosse citron und Pomeranczen Bäume in grünen Kasten mit eisernen Häcken		12
Item Mittel Meessige in grünen angestrichen		13
Kleine		26
Schlechte Wallischen Bäume		7
Oleander	oleandr	1
Granathen	granátové jablko	6
Lorber Kirschen	bobkovišeň	2
Jennester		5
Nahre nuss Baum	ořech	1
Weisser Jesemin	bílý jasmín	2
Item blau	modrý jasmín	1
Item gelbe	žlutý jasmín	2
Englisch oder Spanische Wein Reben	anglická a španělská vinná réva	5
Passion Blum		1
Aloe	aloe	1
Monath Rosen	měsíční růže	2
Jercha Rosen	růže	2
Flamethen Salvai	šalvěj	12
Gloriosa	glorióza	2
Indianische Feigen	fíkovník	4
Schwartzte Lilien	černá lilie	2
Cipressen	cypřiš	4
Nägel Stöck	hřebíček	13

ku, která již v roce 1841 navazovala na rozsáhlý anglický zámecký park se sítí cest a s malým ozdobným parterem před budovou a zámeckou zahradou. Zde je možné lokalizovat budovu skleníku, který byl rozdělen na velký a malý (obr. 17).⁵⁹

I na panském dvoře v Hokově, který ještě v roce 1713 patřil Marii Claudii hraběnce Walkeun z Adlaru, než ho o čtyři roky později získali Wallisové, se pěstovaly exotické rostliny. Zde se opět setkáváme s rozdělením citronů a pomerančovníků podle velikosti. Autor však neopomenul informaci o počtu tzv. špatných citrusových stromků. Zároveň se dozvídáme, že byly vysazeny v zelených truhlících se železnými háky (tab. 5).

Jako zásobní zahrada fungovala pro Kolečovice s nejvyšší pravděpodobností zahrada panského dvora v Děkově (obr. 16, 18).⁶⁰ Fideikomisní spis obsahuje i informaci o 13 kusech různých keřů a rostlin, které pocházejí z Děkova.⁶¹ Podle matričních záznamů zde pracoval jako zahradník „hortulaní loci Dekau“ Václav Perger,⁶² jenž zde měl k dispozici dřevěnou motyku, železnou lopatu, velkou zahradní radlici, škrabku na chmel, nůžky na stromy, ozubenou motyku a závěsný zámek.⁶³

Co se týká kolečovické knihovny, měli Wallisové v letech 1745–1750 zcela určitě k dispozici knihu od Johanna Sigismunda Elsholtze, která patřila k nejvýznamnějším německým zahradním publikacím 17. století. Kniha rozdě-

lená do šesti kapitol se věnuje obecně zahradnictví, zahradnímu umění, květinovému, kuchyňskému a ovocnému zahradám, vinicím a léčivým zahradám. Zahradnické práce, které se mají provádět každý měsíc, jsou uvedeny v příloženém zahradním kalendáři.⁶⁴ Dále se zde nacházelo mimořádné literární dílo o teorii barokního zahradního umění *Théâtre des Plans et*

■ Poznámky

⁵² NA, Fdk, VII E 71, 1746, kart. 1237.

⁵³ NA, Fdk, VII E 71, 1746, kart. 1237.

⁵⁴ NA, f. Fdk, VII E 71, 1750, kart. 1328.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ NA, f. Fdk, VII E 71, 1832, kart. 1238.

⁵⁹ SOA Praha, Vs Kolečovice, kart. 2.

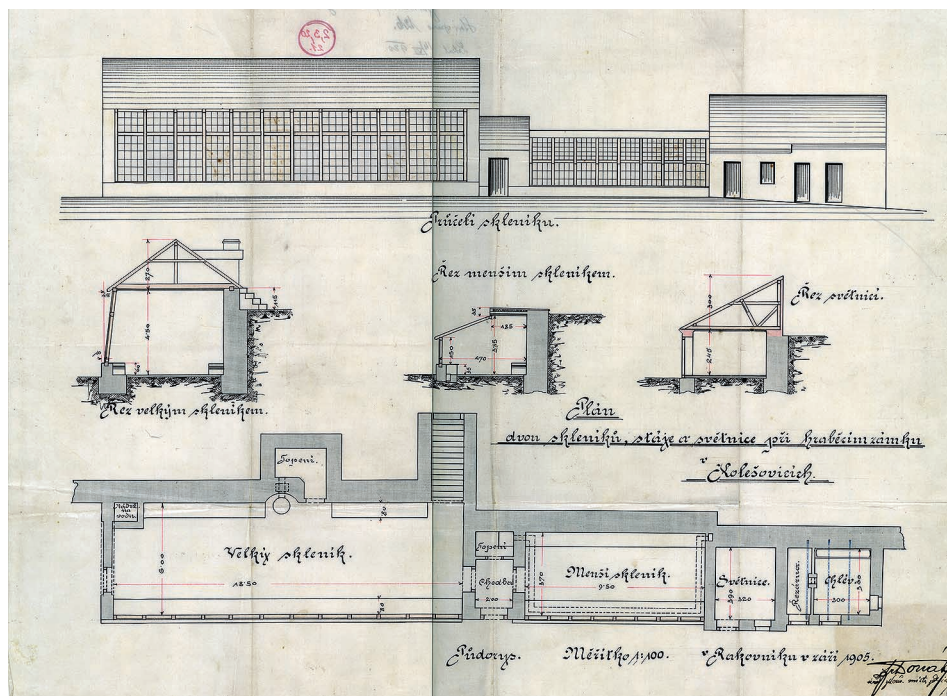
⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ NA, Fdk, VII E 71, 1746, kart. 1237.

⁶² Václav Perger (15. 8. 1690 Děkov – 27. 3. 1738). SOA, Matriky, Děkov 15, 1663–1750, s. 107; Děkov 1, 1731–1784, s. 778.

⁶³ NA, Fdk, VII E 71, 1746, kart. 1237.

⁶⁴ Johann Sigismund Elsholtz, *Vom Garten-Baw: Oder Unterricht von der Gärtnerrey auff das Clima der Chur-March Brandenburg, wie auch der benachbarten Teutschen Länder gerichtet, In VI. Bücher abgefasst, und mit nöthigen Figuren gezieret. Der ander Druck. Von dessen Vermehrung und Verbesserung in der Vorrede an den Leser, Cölln an der Spree 1672, s. 378.*



17

Obr. 17. Plán skleníku v Kolečovicích z roku 1905. SOA Praha, Vě Kolečovice, kart. 2.

Obr. 18. Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1841. NA, Stabilní katastr – indikační skici, Rak 68.



18

a formování české krajiny. Výsledky poté budou zveřejněny nejen v monografickém zpracování, ale i formou webové aplikace věnující se danému tématu.

Článek vznikl na základě podpory při řešení projektu *Opomíjená témata krajinářské architektury pro potřeby památkové péče* (DG18 P020VV007), který naplňuje specifický cíl 2.1 Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II), financovaného Ministerstvem kultury ČR.

PhDr. Filip PAULUS
filip.paulus@nacr.cz
Národní archiv

ThDr. Mgr. Šárka STEINOVÁ, Th.D.
sarka.steinova@mendelu.cz
Zahradnická fakulta, Mendelova univerzita v Brně

*Jardinages...*⁶⁵ od Clauda Molleta. Toto dílo však vydal až jeho syn Andreas Mollet v roce 1652. V celé první polovině knihy se autor věnoval zahradnickému oboru a v druhé části popisoval také kompoziční principy zahrady.

Za popularizaci francouzského zahradního umění po Evropě však stojí Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville a jeho kniha *La Théorie et la Pratique du Jardinage...* z roku 1709,⁶⁶ která se v kolešovické knihovně nacházela, včetně jejího německého překladu.⁶⁷ Dezallier knihu rozdělil na dvě části, a to na teoretické postupy a praxi. První, teoretickou část rozvrhl celkem do osmi pravidel, kde se věnoval umístění budov v poměru k zahradě, založení a uspořádání zahrady, popisu parteru a jeho různým variantám, cestám, palisádám, lesu, hájům, zeleným plochám, tvarování vegetace, tzv. topiářům, sloužícím k ozdobě zahrady, atd. Naopak v praktické části se postupně věnoval v deseti pravidlech vyměřovacím a zemním pracím, vytváření ornamentů, stavbě teras, schodišť, fontán, kaskád, bazénů a kanálů. Čtyři kapitoly detailně vyjmenovávají způsoby výsadby v různých částech zahrady, druhy nejčastěji používaných stromů s popisem jejich dobrých a špatných vlastností a v neposlední řadě i způsoby péče o vegetaci. Podle záznamů oddělení zámeckých knihoven Národního muzea se takováto kniha dodnes nachází ještě v Bu-

diškovcích, Českém Krumlově, Mnichově Hradišti, Nových Hradech v jižních Čechách, Slavkově, Vrchotových Janovicích a Žlebech.

V Kolečovicích měli k dispozici i knihu od Heinricha Hesse *Heinrich Hessens Teutscher Gärtner, das ist eine gründliche Vorstellung...*⁶⁸ V její druhé části autor píše o svých zkušenostech s pěstováním exotických rostlin, např. citronů či pomerančovníků, s užitečnými komentáři, jakou půdu použít při jejich vysazování, s návodem pro bezpečné přezimování apod. Další pasáž věnuje i pěstování fíkovníků, zmiňuje se zde např. i o jejich zakrývání slámou a přechovávání ve sklepích nebo pod prkny. K dalším titulům kolešovické knihovny bezesporu patřila kniha od Gottfrieda von Meyera *Der Kluge und Erfahrene...*,⁶⁹ kde se autor v jedné části věnoval i zahradnímu umění. Rodinní příslušníci Wallisů v první polovině 20. století postupně knihovnu částečně rozdávali a zčásti rozprodávali významným knihkupcům či dalším šlechtickým rodům.⁷⁰

Závěr

Studie se věnovala potenciálu, který se skrývá v některých, pro laickou i odbornou veřejnost poněkud opomíjených archivních pramenech Národního archivu, jež vypovídají důležité informace o formování zahradního umění na území České republiky. Je nutné konstatovat, že takovýchto fondů, které čekají na odborné zpracování a vytěžení, je ještě celá řada. V následujících letech bude databáze informací z fideikomisních spisů neustále doplňována spolu s dalšími dokumenty kartografického charakteru, prezentujícími zahradní umění

■ Poznámky

⁶⁵ Claude Mollet, *Théâtre des plans et jardinages*, Paris 1652.

⁶⁶ Antoine Joseph Dezallier d'Argenville, *La theorie et la pratique du Jardinage. Ou L'On Traite A Fond Des Beaux Jardins appellés communément Les Jardins De Propreté, Comme sont Les Parterres, Les Bosquets, Les Boulingrins*, Paris 1709.

⁶⁷ Antoine Joseph Dezallier d'Argenville – Alexandre Le Blond, *Die Gärtnerney sowohl in ihrer Theorie oder Betrachtung als Praxi oder Übung*, Paris 1731.

⁶⁸ Heinrich Hesse, *Heinrich Hessens Teutscher Gärtner, das ist eine gründliche Vorstellung, wie nach nothwendiger Zubereitung des Erdreichs unter unserm teutschen Climate [...]*, Leipzig 1710.

⁶⁹ Gottfried von Meyer, *Der Kluge und Erfahrene Oesterreich- und Böhmisches Haus-Vatter*, Frankfurt und Leipzig 1730.

⁷⁰ NA, Svaz československých velkostatkářů, kart. 189.